ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA
VOL. XIV/XV SECTIO FF 1996/1997

Centralne Biuro Informacji Naukowo-Technicznej
Donieck

ПЕТРО ЛАВРІВ

Откуду есть пошла украïнськая земля? (Перші записи назви „Украïна" та ïï походження)

Skąd pochodzi nazwa „Ukraina" (Pierwsze zapisy słowa Ukraina)

24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки проголосила самостійність. На мапі Европи появилася нова держава УКРАЇНА, а 1 грудня того ж року 90,32 відсотка правосильних її громадян, які взяли участь у референдумі, підтвердило акт проголошення. Хоч Україну визнало самостійною державою понад 150 країн світу, вона, застрявши в економічній кризі, тільки утверджується „в народів вольних колі", адже „неситий азійський молох" (за висловом поета Є. Маланюка), який з давніх-давен рветься в Европу, не може збагнути, що Російська імперія перестала існувати.

Вся історія України — це боротьба проти ординського поневолення. З нею пов'язаний навіть перший „метричний" запис її народної назви в Київцькому літописі 1187 р.: „Навесні того ж року під час походу на половців розболівся недугою тяжкою переяславський князь Володимир Глібович і від неї скінчався. Був же він князь хоробрий і сильний у бою. і мужністю кріпкою відзначався, і всякими доброчестями був сповнений. За ним же УКРАЇНА багато потужила (по-давньослов'янському: много постона)"[1].

[1] *Полное собрание русских летописей*, Москва, 1962, т. II, с. 653.

Плакала за доброчесним і відважним захисником рідної землі не тільки Переяславська волость. Як би лише вона, літописець занотував би: Переяславская Оукраина ... постона". Через два роки він же писав: „Того ж (1189) року послали галицькі бояри послів до Ростислава Берладничича, закликаючи його до себе на княжіння. ... І приїхав він на *Украйну Галицьку* й зайняв два міста."[2]

Як у двох перших, так і в трьох пізніших записах нашого хороніма (грецькі слова: χώρα — область, край, країна; ὄνομα[3] — им'я, назва) в дальших частинах Іпатіївського літопису, бачимо, що соборна назва УКРАЇНА відноситься до всієї її етнічної території:

— 1213: Данило, вернувшися додому, поїхав з братом і зайняв Берестій, і Угровеськ, Верещин і Стовп'я, і Комів, і всю набрати *полкло* так як Україну Галицьку.

— 1280: ... Лев захотів одібрати захоплені поляками міста на *Вкраїні*.

— 1282: згадав Володимир, що перед тим Лестко забрав у нього село Воїнь на *Вкраїні*.[4]

В тому ж XIII ст. назва УКРАЇНА стала настільки популярна, що потрапила в татарську хроніку[5]. Внаслідок обмеженності статті ми не повторюватимемо всіх прикладів фіксації назви УКРАЇНА, приведених невтомним Олексою Стрижаком і його співпрацівниками в Інституті мовознавства ім. О. Потебні НАН України в *Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі*[6], а згадаємо лише ті записи, які не потрапили до згаданого словника.

В 1682 р. в Польщі за панування короля Яна III Собєського було зорганізовано комісію для перегляду королівського архіву в Краківському замку. Затверджена королем комісія уклала латинською мовою Інвентарій усіх і окремних привілеїв, листів, охоронних грамот, записів та різних історичних документів, які містяться в королівському архіві в Краківському замку, складений членами комісії, назначеної священною королівською величністю і Річпосполитою для перегляду та інвентаризації всіх записів, які є в згаданому архіві, виданний року Божого MDCLXXXII (1682) заходами Польської бібліотеки в Парізійській Лютеції друкарнею Л. Мартінета на вул. Міньона 2 та в Берліні й Познані в Б. Бера (E. Бока), де в розділі „Турецькі листи" читаємо:

---

[2] *Ibidem*, s. 663–664.

[3] хора, онома.

[4] *Ibidem*, s. 732, 881, 889.

[5] О. Стрижак, *Про що розповідають географічні назви*, Київ 1967, с. 114.

[6] Київ, 1985, с. 165–167.

— Його ж (турецького султана-імператора Сулеймана) відповідь на доповідь посла й лист короля Зигмунта, в яких (султан) землі *Україні* й Валахії вважає своїми. Року 1532.

— Він же (султан Сулейман) жаліється йому ж (королеві Зигмунту) на кривди, заподіяні *українськими* й валаськими перебіжчиками (*transfugis*), й рівночасно вимагає їхнього покарання. Року 1537.

— Його ж (Сулейманів) до нього ж (до короля Августа) лист, у якому (він) погоджується, що королівський посол прибуде протягом одного місяця, та посилає пропускний лист. Рівночасно повідомляє, що вже надіслано розпорядження до Бегоша *на Україні*, щоби підготовилися до прийняття посла. ... Року 1549.

— Селім Сулейман жаліється особисто Зигмунтові Августові на Ласького й інших *з України*, які захопили худобу й узяли в полон людей під Очаковом. Року 1566.

— Лист везира Махмета Басси до нього ж (Зигмунта Августа) про *українські* справи й про хана Давлетгірея. Року 1570.

— Селім Сулейман пише до нього ж (Зигмунта Августа) про становище *на Україні* та про купців. Року 1570.[7]

Наведені виписки з „Інвентаря" свідчать про вживання назви УКРАЇНА для найменування *terrae Kozakorum*. У 1543 р. турецький султан Сулейман жалівся польському королеві Зигмунтові на „беззаконня" козаків під Очаковом. Це — перша згадка про запоріжців у листуванні між Стамбулом і Краковом. Найбільш ненавидів султан Demetrium Wiśniowiecki, який завдав Порті чимало шкоди навколо Трансильванії та під Очаковом. Покарати цього зухвалого козацького ватажка просив Зигмунта Августа султан Сулейман у 1558 і 1563 р. Наступні султани в 1620–30 рр. вимагали не тільки зупинити козацькі походи: „щоб ніхто з козаків не появлявся на Чорному морі але щоби король зруйнував *palanki* (паланки) та переселив *insolentes* (нахабних) у глубину королівства". Якщо цього (поляки) не зроблять, „сам турецький султан готов знищити їх (козаків) до тла". Під час пруської війни Сулейман Басса в листі без підпису й дати (заінвентаризованому під 1627 р.) знову писав про становище на Україні[8].

---

[7] *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecumque in archivo regni in arce Cracoviensi continentur per commisarios a sacra regia majestate et republica ad revidendum et connotandum omnes scripturas in eodem archivo existentes deputatos confectum anno Domini MDCLXXXII cura bibliotecae Poloniae editum*, Lutetiae Parisiorum typis I. Martinet, via Mignon, 2, Berolini et Posnaniae apud B. Behr (E. Bock), p. 146–161.

[8] *Ibidem*, s. 160–161.

Наш перегляд фіксацій хороніма Україна завершимо 30–40-ми роками XVII ст., коли французький військовий інженер Гійом-Левассер де Болпан, перебуваючи на службі в польського гетьмана Конецьпольського в степах України, де він керував будівництвом фортець, на підставі наполегливих і висококомпетентних пошуків склав дві мапи:

1) Спеціальний і точний ескіз *України* з її воєводствами й повітами та прилеглими провінціями в мірилі (масштабі) 1:452 000;

2) Загальний ескіз диких піль, повселюдно званих *Україною*, зі суміжними провінціями ... в мірилі 1:1 800 000.

Початковим начерком цих ескізів історики вважають мапу, названу *Tabula Geographica Ukrainska*, яку Боплан уклав у 1637 або 1639 рр. Після другої світової війни в міській бібліотеці Гданська віднайдено детальні Бопланові карти України, Буджаку й Криму. Повернувшися до Франції, Боплан коло 1650 р. видав п'ять описів України. Два перші називалися описами країн Польського королівства, а в трьох наступних він виправив заголовок: „Опис України від границь Московії до меж Трансільванії".[9]

З-перед Хмельниччини походить також турецька мапа України, датована переломом XV–XVI ст. Її знайшов і описав українофіл, краківський турколог, за національністю караїм зі села Залуква під Галичем Зигмунт Абрагамович (1922–91).[10]

Отже, татари й турки правильно називали нашу землю Україною. Першим, хто висунув претензії, що Україна — „название юго-западной окраины Московского государства" був московський політичний діяч і воєначальник Андрій Курбський (1528–83). На нього й покликується в „Этимологическом словаре русского языка" Макс Фасмер. Наголошує він наш хороним правильно, але всі інші пояснення брав він з російських джерел. Російські академіки, на яких покликується Фасмер, передусім А. Соболєвський[11], відстоювали концепцію єдиної російської мови, що ділиться на „великорусский" (уключаючи білоруський) і „малорусский" діялекти. Так само, як його попередник М. Погодін, Соболєвський припускав, що в Київській Русі (у її первісному значенні: Київське, Переяславське й Чернигівське князівства) нарід говорив „на великорусском языке". Після монгольської навали „великорусские" тубильці переселилися на північ, а спустілі

[9] *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy*, Warszawa 1972, s. 39–45.

[10] З. Абрагамович, *Старая турецкая карта Украины*. [В:] *Восточные источники по истории Юговосточной и Центральной Европы*, Москва 1969, т. 2, с. 76–97.

[11] М. Фасмер, *Этомологический словарь русского языка*, Москва 1964, т. IV, с. 156–157.

простори Середньої Наддніпрянщини зайняли галичани й волиняни. Не зважаючи на те, що ще 1905–06 рр. комісія Російської Академії Наук рекомендувала знести царські обмеження на українську мову, тепер навіть у самостійній Україні чимало російських діячів підтримує шовіністичні погляди А. Солженіцина, що українська мова — „искаженный ненародный язык, нашпигованный немецкими и польскими словами".[12] Вони ж уперто наголошують іменники „украйнцы" й прикметники „украйнский, -ая, -ое" на складі *-ра-* всупереч нормам російської ортоепії (В академічному *Орфоэпическом словаре русского языка* недвозначно в указаних словах указано: не рекомендуется устарелое: украи́нцы, украи́нский[13]). Навмисне підкреслють, що українці — мешканці окраїни Російської імперії, офіційно проголошеної царем Петром I у 1721 р. В польській історії подібних поглядів притримувався наприкінці XVIII ст. С. Грондський, який твердив, що Україною називається Середнє та Долішнє Подніпров'я, де на окраїні Польського королівства жили козаки.[14]

Контамінація (змішування) власного йменя УКРАЇНА з загальними йменниками 'країна', 'окраїна' зустрічається й в українських виданнях. У картотеці члена-кореспондента ВУАН Є. Тимченка (1868–1948), якого ГПУ заслало аж на Таймир, на карточці з позначкою 1500, де записано „и самъ отъ своихъ людей и не далъ бы еси *украйнам* нашим шкоды дѣлать", олівцем дописано 'Украина, окраина, граница'. На іншій карточці, де записано: „Плынулъ до оукраин дольманоутъскихъ" зверху надписано 'Украина — страна, область, земля, предел'.

Унаслідок змішувань таких понять у енциклопедії Брокгавзена наш рідний край названо *Grenzland* (пограничча земля)[15], а в „Словнику слов'янських старожитностей" пояснено, що Україна — земля, віддалена від центру.[16]

Проф. Ярослав Рудницький в *„An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language"* дав стисле пояснення загального імені 'край' і назви УКРАЇНА, яку вважає таким же похідним словом од іменника 'край', як країна, крайний і краяти. Слово УКРАЇНА з його поетично-фольклорними варіантами Україна, Украи́йна, Вкраїна та давнім *Ukra-*

---

[12] А. Солженицын, *Как нам обустроить Россию*, Москва 1990, с. 3.

[13] Москва 1985, с. 599.

[14] S. Grondski, *Historia belli kozacko-polski*, Peszta 1798. Мишко Д., *Звідки пішла назва „Україна"*, Український історичний журнал, 1966, № 7, с. 41.

[15] *Brockaus Handbuch des Wissens*, Leipzig 1927, B. 4, s. 449.

[16] *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, T. VI, s. 253.

inia пояснює: батьківщина народу, що творить українську націю та її культуру, земля українського народу в його етномовних границях, його держава: Русь-Україна, УНР (Українська Народня Республика), (як колонії) Малоросія, донедавня УРСР. Далі Я. Рудницький міркує: „Початкове значення терміну згідно з літописами XII ст. і книжками до XVI ст., ймовірно, було 'пограниччя'. В XVII ст. рівнобіжно з розбудовою козацької держави цей термін поширився на всю країну й у свідомості населення козацька держава стала політичною потугою, що виконувала історичну місію передмур'я християнства, яке захищало рівночасно европейську культуру від навали зі сходу. В такому разі назва УКРАЇНА означає: 1) територію козацької держави, 2) межу між азійським сходом і цивілізованою Европою."[17]

Першим етимологом, який пов'язав слово 'край' та його похідні з праслов'янськими дієсловами **krojiti, *krajati* був академік Віденської Академії Наук Франтишек Міклошич (1813–91), який перший склав етимологічний словник слов'янських мов (Відень 1886). У пізніше виданому (1896) в Тифлісі „Сравнительном этимологическом словаре русскаго языка" Н. В. Горяєв убачав тут індоевропейський корінь **(s)qer*, а *Wiedemann* — також індоевропейські корені **krei-, *kroi-, *kri-*, куди відносив латиське *'krievu-'*, білоруських кривичів, грецьке дієслово *κρίχω* 'відділяю'.[18] Що **krajь* походить од **krojiti* з первісним значенням 'відрізок' указує теж „Етимологічний словник української мови" АН УРСР[19], а „Этимологический словарь славянских языков" додає: з продовженням кореневого *o* ≐ *ō* ≐ *a*. Там же слово **krajьna* й місцеві назви в Словенії та Сербії *Krajna*, а також частина *Krajnô* старого Помор'я на пограниччі з Великопольщею пояснюється можливим словосполученням **krajьna zemja* і згадується сербохорватський іменник 'крајна' — війна, бунт, повстання[20].

За винятком побіжної згадки в статті „Украина" в „Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі" про хоронім Уккермарк з посиланням на російського історика першої половини XIX ст. Н. Надєждіна[21] поза увагою українських етимологів залиша-

[17] J. Rudnyckyj, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg 1978, v. 2, p. 748, 1075–1076.

[18] А. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1959, Т. I, с. 276.

[19] *Етимологічний словник української мов*, Київ 1989, т. III, с. 73.

[20] *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 12, Москва 1985, с. 88–89, 91.

[21] Н. Надеждин, *Опыт исторической географии русского мира*, Библиотека для чтения, 1837, т. XXII, ч. 2, с. 78.

лися украни (в записах 935 п. *Vucrani, 965 Ucranis*, по-польськи *Wkrzanie*, по-німецьки *Ucker*) у доріччі Укри (по-польськи *Wkry*, по-німецьки *Ucker*). Про зв'язок укрів (давніша назва) -украніе свідчать хоча б угорські відповідники йменника українець і прикметника український — ukrán. Інший російський історик Алєксандр Чертков (1789–1858) писав, що „всюди, де жили словени, були Крайни, Украйни: в Прусії *Uckermark*, за Дунаєм, Іллірії, Боснії, в нас на Русі в багатьох місцях". Так, у давніх траків од місцевої назви „край, украйна" мешканці називаються „крайнами, крайнянами, українцями", тобто тими, що живуть „на краю, на границі", де починається країна іншого народу. ... По завоюванню Дакії та Паноніі спочатку Римом, потім різними варварами тракійські племена були змушені шукати рятунку на берегах Балтики. ... Вони поселилися на самому краю всіх слов'янських племен, що зайняли Помор'я, ... *Uckri, Wukri, Ukrani*"[22]. Їх покорив останніми з-поміж південнобалтицьких народів німецький король Генрик I[23].

Збереження етнонімів того самого походження в різних частинах слов'янської території вказує на близьку спорідненість їхніх носіїв (словаки-словенці, навіть ільменські словени; білі хорвати-хорвати; укри-украни й українці). Союз антів, яких найвидатніший український історик Михайло Грушевський назвав „козаками VI ст." (Деякі мовознавці виводять їхню назву від тюркського слова 'ant' — клятва, присяга, тобто заприсяжені племена), не витримав у 558 р. навали високорослих і кремезних обрів-аварів. Од цих жорстоких кочівників тюркського походження частина слов'янської людності з горішнього доріччя Дністра втекла аж над Одру й ліву притоку Лаби Зале[24]. Інша частина слов'ян урятувалася в лісах Волині й Підляшшя. Може в *VI–VII* ст. під час відступу вони й загубили причорноморські пальчаті фібули (металеві застібки у формі шпильок з багатооздобленими щитками) у волинському городищі Зимному[25].

Про антів і дулібів, на яких обри скерували свій головний удар, на Волинь, де мав бутп осередок їхньої федерації[26], згадувала Велесова книга. Це був набір березових дощечок, на яких літерами так званої „влесовиці" (створеної на основі грецького алфавіту слов'янської

[22] А. Чертков, *О переселении фракийських племен за Дунай и далее на север ко Балтийскому морю и к нам на Русь*, Москва 1858, с. 88.

[23] *Wkrzanie. Słownik starożytności słowiańskich*, 1977, t. VI, s. 510–513.

[24] Л. Нидерле, *Славянские старожитности*, Москва 1956, с. 155.

[25] *Матеріали і дослідження в археології Прикарпаття і Волині*, Київ 1962, вип. 4, с. 100–105.

[26] Л. Нидерле, *Згадана праця*, с. 156.

азбуки) десь біля 870 р. невідомі автори написали начебто послання наступним поколінням, як жити, як ушановувати богів, як умиватися 5 разів на день, щоб у чистому тілі був чистий дух, особливо, як треба захищати землю предків, що дивляться на нас із неба. Знайшов ті дощечки в серпні 1919 р. під час наступу білої російської армії полковник Ізенбек у бібліотеці Великого Бурлюка (біля 90 км на схід од Харкова на шляху між Вовчанськом і Куп'янськом). Ізенбек узяв лише частину дощечок та й вони пропали десь у Брюселі після його смерті в 1941 р. Залишилися тільки копії записаних на них текстів, які переписав Юрій Миролюбов[27].

У „Велесовій книзі" антів згадано 6 разів, дулібів, волинян і деревлян по разу, а укрів двічі[28]. Згідно з літописом Нестора „дуліби живяху" по Бугу, де в його часах проживали волиняни. Кажуть, що назва *велынь належала носіям зарубинецької культури, яких у II–IV ст. по Хр. готи йменували *Dudlebi*. Мовознавці перекладають германський відповідник до цього етноніма *Dudl-eipa* — країна волинок, а в хоронімі 'Волинь' бачать праслов'янські корені **vol-* або **vel-* — мокрий, вологий[29].

Загально розповсюджено думку, що від города Волинь над Бугом при впадінні до нього річки Тучви нова слов'янська людність у VI ст. називала себе волинянами (в Несторовому літописі „велыняне"). „Зане (тому що) сідоша по Бугу", вони ж і бужани. Ближче до правди є, мабуть, твердження, що бужани поселилися на середньому Побужжі, а дуліби жили південніше. Потім обидва племена об'єдналися під назвою волинян. Вони заселили також усе Підляшшя та Берестейщину. Населення Берестейщини за антропологічним типом нагадує осередньоукраїнську людність[30].

Про відступ чи втечу укранів і споріднених з ними племен од аварів у Підлясько-Мазовецьку низовину нагадує топо — й гідроніміка: 1) права притока Висли *Wkra*, яку мазури називають також *Działdówka* та 2) вузька смуга землі вздовж лівого берега річки *Drwęcy* (Древенци; корінь *drw-* той самой що в етноніма древан-деревлян), також правої

[27] Б. Ребіндер, *Влесова книга. Життя та релігія слов'ян*, Київ 1993, с. 3–25.

[28] *Велесова книга*, „Київська Русь", 1994, № 1, с. 8–9; № 2, с. 11–14; № 3, с. 11–13.

[29] Г. Хабургаев, *Этнонимия „Повести временных лет"*, Москва 1979, 144–179; *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, Київ, 1985, с. 34.

[30] В. Дяченко, *Антропологічний склад українського народу*, Київ 1965, с. 131; І. Железняк, *Ареальне вивчення слов'янських антропонімів з усіченим другим компонентом композита*, „Мовознавство", 1972, № 2, с. 67–74.

притоки Вісли. Згідно з інформацією енциклопедії Лярус ця смуга називається *Krajna*.[31]

Назви приток Нарви мають балтське походження. Там жили ятвяги, які говорили мовою, спорідненою з пруською та литовською. Чи не з ятвязької мови вкралося в мазурський говір польської, підляський діялект української та деревлянську говірку (української не записано) полабської мови так зване „мазуріння", тобто вимова шиплячих *ш, ж, ч, дж* як *с, з, ц, дз*. Польський лінгвіст Т. Мілєвський пояснює мазуріння на Мазовші впливом ятвязького говору або пруcько-ятвязької домішки[32]. В говорах підлящуків мазуріння затрималося на північ і захід од Сем'ятич, на захід од Більська Підляського та північний захід од Межиріччя. В тих околицях кажуть: *сапка* (шапка), *тиздень* (тиждень), *грецка* (гречка), *загородзений* (загороджений). Польські мовознавці В. Курашкевич і Л. Мошинський та російський академік А. Соболєвський уважають мазуріння у висунутих на захід українських говірках полознізмом[33]. Безперечно, якби не мазури, воно б заникло в підлящуків, які, ймовірніше, перейняли його так само, як мазури, від ятвягів. У противному разі, чому мазуріли полаб'яни? Їх же відділяли від мазурів західнопольські племена.

Дальший шлях украиів, деревлян і волинян на захід позначений т.зв. *Pojezierzem Krajeńskim* між річками *Gwdą* на заході й *Brdą* на сході, Тухольським бором на півночі і річкою *Нотець* на півдні. Північне побережжя Нотеці називається *Крайною*. Тут слід згадати й місто *Sępolno Krajeńskie*.

На теперішніх німецьких землях прийшлі слов'янські племена подекуди застали залишки германських поселень. Волиняни зупинилися над Одрою. Великопольська хроніка називає їх *Welunez*. Вони заснували на переломі VIII–IX ст. порт *Wolin*, одне з найбільших міст Европи XI ст. Цей торговельний центр проіснував до 1117 р., коли його зруйнували данці[34].

Житла полабських слов'ян нагадували помешкання з Південно-Східної Европи в I–VIII ст. по Хр. Це були приблизно квадратні будники пересічною полощею 16 м^2. Каркасом служило 8 заглиблених у грунт обтесаних стовпів. Чотири з них підтримували дах висотою 2,35 м,

[31] *Larousse universel en 2 vol.*, Paris 1948, v. I p. 1073.

[32] T. Milewski, *Stosunki językowe polsko-pruskie*, „Slavia Orientalis" XVIII, Poznań, s. 79; R. Kuraszkiewicz, *Ruthenica*, Warszawa 1985, s. 222.

[33] W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica*, Warszawa 1985, s. 222.

[34] *Ibidem*, s. 267–271; L. Moszyński, *Wyrównanie deklinacyjne w związku z mazurzeniem polskim, ruskim, połabskim*, Wrocław 1960, s. 111–123.

установнелий на горішньому вінці балок. Не зважаючи на високий рівень грунтових вод і часті дощі в Надлаб'ї, будники заглиблювано в землю за звичкою будування землянок і напівземлянок у сухому південноукраїнському степу, звідки, ймовірно, прийшли хоча б деякі полабські слов'яни[35].

Між Вислою й Одрою знайдено глечики, горщикі й широки миски з ручками, виготовлені на гончарському крузі й подібні до посуду на Наддністрянщині й Середній Наддніпрянщині. Їх датують серединою I тисячоліття по Хр.[36] Аналогічно глиняні жбани з поховань у Мазурському поозер'ї, де колись жили ятвяги, нагадують слов'янські[37]. Чи не залишили їх утікачі від аварів?

Загальновідомо, що біконічна форма, яка нагадує накладені одні на одних ширшою основою стіжки, притаманна українській (зарубинецькій і пізнішій ранньосередньовічній пеньківській) кераміці. Начиння з біконічними контурами знайдено також на землях полабських слов'ян, які в середніх віках жили між долішніми течіями Одри й Лаби. Біконічні жбани з'явилися там в останній чверті першого тисячоліття по Хр.[38]. Чи це не підтвердження переселення украінів, деревлян і волинян у Надодер'я та Надлаб'я?

В XI–XII ст. на берегах Гавели жили *Brezani* (етнонім співзвучний назві українського подільського міста Бережани). Аналогічні українські ойконім (гр. *οἶκος* — житло, оселя) нагадували полабські *Radomysl, Cholm, Dolina, Gromada, Gaj, Nivky, Paseka*[39]. Те саме стосується гідронімії (назв водних об'єктів): *Styra, Rybnica, Reka* (на Закарпатті до Тиси впадає Ріка), *Bystrica*[40].

Укри-украни (*Ucri, Ucrani*, по-німецьки *Ucker*, по-польськи *Wkrzanie*) зайняли за Одрою горбисту, багату озерами околицю річки, яку тепер німці називають до міста *Pasewalk Ucker*, а далі на північ *Wecker*. Біля її гирла виріс порт *Ucermünde*, а колишня адміністративне одиниця *Uckermark (Ukermark)*, тобто Українська мархія, зберігала пам'ять про денаціоналізоване слов'янське плем'я[41].

---

[35] J. Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*, Berlin 1972, s. 140–143.

[36] П. Третьяков., *Восточные славянские племена*, Москва 1953, с. 132.

[37] Ю. Кухаренко, *Археология Польши*, Москва 1969, с. 132.

[38] П. Третьяков, *По следам древних славянских племен*, Ленинград 1982, с. 104.

[39] П. Шафарик, *Славянскія древности*, Москва 1848, т. II, кн. 3, с. 209.

[40] *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках*, Київ 1981, с. 103–104.

[41] *Этимологический словар Брокгауза*, Санкпетербург 1902, т. XXXIV, с. 628–629.

Історичні джерела згадують про украиів уперше в 934 р. В першій половині X ст. їх покорили німці, але в 983 р. украни повстали й жили самостійно. В першій половині XII ст. *Terra Ukera* ввійшла до складу західнопоморської держави[42]. Внаслідок насильної германізації украиський говір давно щез. Лише за топонімікою польський славіст Т. Лер-Сплавінський зачислив його до велецької групи діялектів історичного племінного об'єднання велетів або лутичів[43].

Найдальше на захід, аж за Лабу над річки *Illmenau* і *Etzel* (польська назва *Jesionna*) зайшли Dravän (від dr̥å'va[44] дрва деревляни). У VIII ст. там панували франки, а пізніше на території деревлян і сусідніх лин'ян створено *Altmark* (Стару мархію)[45], у 1798 р. в селі *Cremmelin* біля *Lünenburg* помер останній *Dravän* дід *Warrath*, який ще пам'ятав „Отче наш" венедською, тобто слов'янською мовою[46].

Полабській мові точніше її деревлянському говору (так само як українській) притаманний процес ікавізму (ікання). Тільки в цих двох мовах праслов'янське о в закритих складах перейшло в і або його лабіялізований (огублений) варіянт *ü* (деякі мовознавці пишуть *ÿ*). З праслов'янських слів **domъ, *konь, *solь* утворилися полабські *düm, kün, sül*, українські *дім, кінь, сіль*.

Аналогічно в закритих складах полабської та української мов і перейшли праслов'янські голосні *є, é* (старослов'янське ѣ): з давньослов'янських слів **pektь* (пешть), **orexъ* (орѣхь) повстали полабські *pic, vrich* і українські *піч, горіх*.

Вівцю полаб'яни називали *vüća* (у записах XVII-першої половини XVIII ст.: *witzia, wjtzia, wyzia, wucia, wuzia*). Так само вимовляли ще недавно це слово закарпацькі „лемаки" між Латорицею та Рікою. Невже ж ця тотожна вимова — випадковий збіг звуків? Крім боржавського (Боржава — притока Тиси між тільки що згаданими річками) говору цей передній лабіалізований голосний високого піднесення вимовляють на Підляшші, Берестейщині й Мармарощині (Румунія).[47]

---

[42] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa 1972, s. 405.

[43] T. Lehr-Spławiński, *O dawnych narzeczach Słowian Pomorza Zachodniego*; T. Lehr-Spławiński, *Studia i szkice wybrane*, Warszawa 1966, seria 2, s. 11.

[44] *å* — голосний середній між *а* і *о*.

[45] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa 1972, s. 96.

[46] A. Schleicher, *Laut — und Formenlehre der polabischen Sprache*, St. Petersburg 1871, s. 4.

[47] *Атлас української мови*, Київ 1988, т. II, карта 51; П. Чучка, *Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської ССР*; М. Павлюк, І. Робчук, *Рефлекси давніх о, е в нових закритих складах в українських говірках Румунії*. [В:] *Праці XI республіканської діалектичної наради*, Київ 1961, с. (відповідно) 163, 113–121.

Голосний *ŷ* в полабських словах *citŷr* чотири, *jidálnŷ* єдиний і т.п. не відрізняється від українського *ů* (тобто *и*, зближеного до *е* в Жаб'ї (тепер Верховині), Річці й інших гуцульських селах.[48] У цій же Річці малу церкву називають *церк'івця*. За Лабою на каплицю казали *cårkvaića*. В жодній іншій слов'янській мові крім української, білоруської (*цяля* — теля) й мертвої полабської немає м'якого *ця*. А майбутній час лише в полабській і українській мовах утворює синтетичну форму за допомогою особових форм дієслова *met*, якому в українській мові відповідає наросток майбутнього часу *-м-*: *tai mos voipet*[49]. Так же говорять на Холмщині „микуни" (кличка від допоміжного дієслова): *ти меш випивати*[50]. Цікаво, що полабська частка *le* відповідає лемківській „лем": *tai cis le vübesen boit ти хочеш лем бути повішеним*[51].

Російський мовознавець А. Шахматов звернув увагу, що полабські й „малоруські" палатальні (утворювані піднесенням спинки язика до твердого піднебіння) приголосні перед *е, і* втрачають свою м'якість: *nebü, detą, zimа, teplü* = небо, дитя, земля, тепло (в інших слов'янських мовах *е, і* пом'якшують попередні приголосні: поль. *niebo, dziecię, ziemia, ciepło*; білорус. *небо, дзіця, цяпло*; рос. *небо, дети, тепло*). Т. Лер-Сплавінський уважав: „Це явище видрізняє полабську мову з-поміж інших слов'янських, з яких тільки *język małoruski* знає голосні у стверділій формі, при чому не може бути мови про якийсь генетичний зв'язок між тими просторами"[52]. Либонь, таки був, бо в противному разі не виникнула б така аналогія.

Порівняльний аналіз 1004 полабських слів зі словничка в граматиці полабської мови А. Шляйхера показав, що їм відповідає 976 українських, 934 білоруських, 919 польських, 900 горішньолужицьких (долішньолужицького словника не маю) і 867 російських слів. Хоч при порівнянні лексики мертвої полабської мови (точніше її деревлянського діалекту) з відповідними словами живих слов'янських мов я міг дещо помилитися, отримані результати підтверджують висновок, що за Лабу „дравени" прийшли з-над Прип'яті.

Автори граматик полабської мови А. Шляйхер і Т. Лєр-Сплавінський на підставі мазуріння, збереження носових голосних у полабській

---

[48] W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica*, Warszawa 1985, s. 110.

[49] T. Lehr-Spławiński, *Gramatyka połabska*, Lwów 1929, s. 235.

[50] В. Шимановский, *Звуковые и формальные особенности говоров Холмской Руси*, Варшава 1897, с. 101.

[51] T. Lehr-Spławiński, *Gramatyka połabska*, Lwów 1929, s. 244.

[52] T. Lehr-Spławiński, *Mowa dawnych Połabian*, [w:] id., *Studia i szkice wybrane*, Warszawa 1966, seria 2, s. 51–52.

мові: *ã, õ (ą, o)* та інших її признаків зачислили її до лехіцької групи західнослов'янських мов. В українській мові рефлекси давніх носових голосних зберігали лемки: *брямчати, хомонт* (хомут). У 1831 р. біля Свидника (Словаччина) записано: межи блишом родином, мушеном силом. Східніше в 1607 р. південні лемки за Карпатами на Спиші казали: *самов медзов.*[53] Дотепер бойки й гуцули говорять *з'емлеў*, а лемки — *з'емл'ом* (земльом).[54] У записах на Полаб'ї зустрічаються слова з утраченим носовим призвуком: замість *detą* 'дитя' — *detang, deta; pającajńa* павутиння — *pojangcena, pojangsein; rǫka* 'рука' — *ranka, runka.*[55] Тому теперішні польські дослідники полабської мови признають, що мовознавчі (та й історичні) джерела не підтверджують приналежності полабської мови до лехіцької групи.[56]

У полабській, білоруській і українській мовах плавний приголосний у праслов'янських словах **pъlnъ, *tъlko, *tlьstъ, *vъlna* перейшов у нескладове:

полабська	українська	білоруська	старослов'ян	польська	російська
på'unȳ	повний	паўны	плънъ	pełny	полный
tå'uce	товче	таўче	тлъкъ	tłucze	толчет
tå'ustȳ	товстий	тоўсты	тлъстъ	tłusty	толстый
vå'una	вовна	воўна	влъна	wełna	(шерсть)

Крім дуже близьких до східнослов'янських полабських слів *k'nąz* 'князь' і *k'nągå'ińa* 'княгиня' українські слова нагадують ще *brót'a* 'браття', *léubaj* 'любий', *zile* 'зілє (зілля)'. В плабській мові не було приголосного *f*, а запозичені з німецької мови йменники *Farbe, Verbot* (заборона) полаб'яни вимовляли: *wárbia, wárbot.* Аналогічно уникає приголосного *ф* українська мова: *квасоля, хутро.*

Чому б не припустити, що полаб'яни пе **eukrüjíchu* (не вкраяли) собі й потомкам землі між долішніми течіями Одри й Лаби, на яких їхні ратаї (*rå'tai*) ралами (*rå'dli*) орали (*vå're*) і на ріллі (*rü'la*) сіяли (*sot*), просо (*prüsü'*), пшеницю (*påsenáića*) й жито (*zaitü'*). Укранія не була окраїною Слов'янщини. За Лабою жили дравени-деревляни, над гирлом Одри — волиняни. Річка Дрвенца (корінь *drv-*) витікає так само, як Укра — *Wkra* з Гарб-Любавської височини й обидві вливаються

[53] І. Панькевич, *До питання генези українських лемківських говорів*, IV международныйсьезд славистов. Славянская филология, II, Москва 1958, с. 184.

[54] *Атлас української мови*, Київ 1988, т. II, карти 170, 171.

[55] A. Schleicher, *Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache*, Petersburg 1871, s. 114–116; T. Lehr-Spławiński, *Gramatyka połabska*, Lwów 1929, s. 36–39.

[56] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa 1972, s. 206.

до Висли, а згідно з билиною про Олешу й Тугарина на сході текла річка Україна („Мы поедем на Украину-реку").[57] Про річку *Вкраїницю* згадує Галицько-Волинський літопис у 1282 р.

Може Україна й „країна журавлів": У давньоверхньонімецькій мові журавель *Kranuh*, англосаксонській *cran*, нижньонімецькій *Kranich*. Германські мови належать до індоевропейської сім'ї. Кажуть, що Україна — земля слов'янських племен утичів (скорочено утів), які жили в часи заснування Києва князем Києм 430 р. Назва 'Уткраїна' згадується в деяких творах учених *V* ст. Кожен дослідник захищає свою гіпотезу.

Професор Українського вільного університету, що існував у Празі перед „визволенням" Чехословаччини совєтською армією, Сергій Шелухин ще в 1915 р. в Одесі, Києві та інших східноукраїнських містах доказував, що назва УКРАЇНА означає „окрему землю, область, територію в посіданні народу, який украяв її собі та обороняє її силою свого меча"[58]. Згідно з його припущеннями в давньоукраїнській було й у сучасній українській мові вживається дієслово краяти, корінь якого - КРА- в сумерках віків означав украяний шматок землі, уділ, самостійну землю-країну. Пень (основа) дієслів: *краяти, в(у)краяти-КРАЙ-*; приросток (префікс) *У(В)* — указує на момент акту виконання дії: *краяти* — недоконаний, *у(в)краяти* — доконаний; наросток *-НА* означає результат дії. Чергування *У//В-* характерна особливість української мови, притаманна й етноніму украни (*Wkrzani*). Її немає в російській мові, але вона зустрічається в Іпатіївському літописі в 1091 р. вкраси й украси город, 1093 вкріпися й укріпися, 1097 в дворі й у дворі, вмирним і умирним і т.д. Приросток (префікс) *о-* має цілком інше значення й тому твердження, що хоронім УКРАЇНА означає „пограниччя" хибне. Щоб не бути голослівним, порівняємо дієслова з обидвома приростками: *у(в)* — *бити* — *обити, у(в)писати* — *описати, у(в)живати* — *оживати* і т.п. Отже, чергування *у(в)-* й *о-* за змістом і значенням не тотожні й не слід змішувати назву УКРАЇНА з російським апелятивом (загальним ім'я) „украйна", рівнозначним виразові „у края"[59].

Висновки С. Шелихина особливо актуальні в наші дні. Хоронім РУСЬ, привласенний також у формі РОСІЯ Московією вперше в 1517

[57] О. Стрижак, *Про що розповідають географічні назви*, Київ 1967, с. 113.

[58] С. Шелухин, *Україна — назва нашої землі з найдавніших часів*, Прага 1936, с. 29.

[59] *Ibidem*, s. 110-111.

р.[60] і взаконений царем Петром I у 1721 р., нагадує нам початок гимну Советського Союзу:

„Союз нерушимый республик свободных
СКОВАЛА НАВЕКИ Великая Русь..."

Навіть після розпаду СССР „демократична" Росія літаками й танками готова знову „воссоединять" усіх, хто прагне рівноправ'я. УКРАЇНА завжди боролася за козацькі вольності й тому саме її назва є символом свободи. „В одному тільки цьому слові... бринить ціла музика смутку й жалю... Україна — країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна героїчної боротьби за волю, в результаті якої — велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли й ким складена пісня.

Україна — це тихі води, і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочні ріки... Україна — розкішний вінок із рути і барвінку, що над ним світяться зорі...

Поема жалю і смутку... краси і недолі...[61]

STRESZCZENIE

W artykule podjęto próbę etymologii nazwy *Ukraina*. Po raz pierwszy nazwę tę wymienia się w latopisie z r. 1187, następnie w latach 1189, 1213, 1280, 1282. W korespondencjach tureckich do króla polskiego mówi się o ziemiach ukraińskiego narodu (Archiwum w Krakowie).

Językoznawcy rosyjscy interpretują nazwę *Ukraina* jako skraj, rubież Moskwy, stąd też nazwę tę w opracowaniach obcojęzycznych etymologizuje się jako ziemia pograniczna, peryferyjna.

Językoznawca słoweński prof. F. Miklosicz (1831–1891) wywodził rzeczownik *kraj* od pnia **krajati*. Z kolei prof. S. Szeluchin uważa, że nazwa Ukraina oznacza 'kawałek ziemi odkrojonej narodowi z jego stanu posiadania'. Przyrostek *u-* (*w-*) nie wymienia się z przyrostkiem *o-*, dlatego też nie można objaśniać nazwy *Ukraina* od rzeczownika *ukraina* 'ziemia skraju'.

[60] М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1971, т. III, с. 517.

[61] С. Васильченко, *Твори*, Київ 1959, т. II, с. 346.